

“ҲАЗИЛ” НУТҚИЙ ЖАНРИ ВА МАДАНИЯТ ОРАСИДАГИ БОҒЛИҚЛИКЛАР

Зияева Камолахон Зияиддиновна

Тошкент давлат иқтисодиёт университети, ўқитувчи
ziyayevakamola86@gmail.com

ANNOTATION. Language is a fundamental aspect of culture, closely intertwined with a nation's identity and serving as a medium through which this identity is communicated globally. The concept of "linguaculture" has emerged in linguistics, highlighting the inseparability of language and culture. This shift has led to the study of various language units, including humor, which plays an integral role in everyday communication. By examining humor through the lens of linguaculture, linguists have explored how jokes and other humorous expressions reflect both linguistic structures and cultural norms. This article reviews the approaches used in the study of humor, emphasizing the insights gained from this interdisciplinary perspective.

KEY WORDS. Linguaculture, joke, humor, culture, language, emotion, verbal and nonverbal, linguistics

АННОТАЦИЯ. Тил маданиятнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, миллатнинг идентификацияси билан ҳамбарчас боғлиқдир ва ушбу идентификацияни бутун дунёга етказиш воситаси сифатида хизмат қилади. "Лингвокултуралогия" концепцияси тилшуносдш соҳасида пайдо бўлиб, тил ва маданиятнинг бир бутунлик сифатида таърифлайди. Ушбу ёндашув турли тил бирикмаларини, жумладан, ҳазилни ўрганишга янги имкониятлар яратди, чунки ҳазил кундалик мулоқотнинг ажралмас қисмидир. Лингвокултуралогия нуқтаи назаридан ҳазилни ўрганиш орқали, тилшунос олимлар юмор ва бошқа кулгили ифодалар тил структуралари ва маданий меъёрларни қандай акс эттиришини изчил тадқиқ қилмоқдалар. Ушбу мақолада ҳазилни ўрганишдаги ёндашувлар ва ушбу интердисциплинар нуқтаи назардан олинган натижалар кўриб чиқилади.

КАЛИТ СЎЗЛАР. Лингвокултуралогия, ҳазил, юмор, маданият, тил, туйғулар, вербал ва невербал, лингвистика

АННОТАЦИЯ. Язык является важной составляющей культуры, неразрывно связан с идентичностью нации и служит средством передачи этой идентичности в мировом контексте. Концепция «лингвокультуралогия» появилась в лингвистике, подчеркивая неотделимость языка от культуры. Этот подход открыл новые горизонты

для изучения различных языковых единиц, включая юмор, который играет важную роль в повседневной коммуникации. Исследуя юмор через призму лингвокультурологии, лингвисты изучают, как шутки и другие юмористические выражения отражают как языковые структуры, так и культурные нормы. В статье рассматриваются подходы к изучению юмора и выводы, полученные с использованием этой междисциплинарной перспективы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА. Лингвокультурология, шутка, юмор, культура, язык, эмоции, вербальное и невербальное, лингвистика

Ҳазиллар қайси миллатга тегишли бўлмасин, барчасининг замирида кулгу остида яширинган ҳақиқат ётади. Халқ ўз муаммоларини турли сўзларга яшириб баён этади. Н.В.Гоголь ҳазил ҳақида “дунё илғамайдиган кўз ёшлар” дея таъриф берган, яъни ожизлик ортидаги буюклик, телбалик ортидаги донишмандлик, кулгу ортидаги қайғу.

Тил якка шахсининг ва жамиятнинг маданиятига таъсир кўрстгани каби, маданиятнинг ҳам тилда ўз акси бор. Ҳазил маданиятнинг бир кўриниши ва фикрлаш жараёнининг фаоллаштирувчи сифатида намоён бўлади.

Тил ва маданиятнинг бир-бирига ўзаро таъсири ва бу таъсир мобайнида ҳазилнинг тутган ўрни бир қатор тилшуносларда қизиқиш уйғотади. Турли маданиятларнинг миллий ҳазиллари ўрганилмоқда. Ўрганиш жараёнида ҳазилларни маданий жиҳатдан ўрганиш уларнинг этник кўринишини ҳосил қилади. (4.98)

Ҳазилда қўлланиладиган образлар ва қисқа ҳодисалар, маданиятнинг аниқ кўринишини чизиб беради.

Ҳазил – бу умуминсоний ҳодиса, бир вақтнинг ўзида чуқур миллийлик ҳамдир(5.122).

Дунёнинг турли бурчагида исталаган нарсанинг устидан қандай шаклларда миллий феъл-атвор, қодриятлар, ананалар жамият қурилишини ўзида акс этган ҳолда юзага келади.

Ҳорижликлар, мигрантлар ҳақидаги ҳазиллар асосан “кўча” тилида ҳосил бўлади. Бошқа миллат вакиллариининг ўз дунёқараши ва миллийлигидан келиб чиққан ҳолда баҳолаш ҳазил матнини ҳосил қилишда ёрдам беради. Бундай ҳазилларда асосан ўз-ўзини алқаш ва бошқаларга танқид назари билан қараш ҳолатлари кузатилади.

Ҳазил оммабоп ва миллийликка асосланган бўлади. Оммабоп ҳазиллар ҳаммага тез тушунарли ва кулгили бўлган муаммолар эвазига тарқалади. Тематик ҳазиллар эса, маълум бир миллатгагина дахлдор бўлиб, миллатнинг келиб чиқиш табақалари билан боғлиқ. Бундай ҳазиллар вақти келса, ҳақоратомуз бўлиши ҳам мумкин. Умумий ва тематик ҳазиллар субъектлар тавсифига асосланади. Масалан шотландияликлар ҳақидаги ҳазиллар. Гап шундаки, улар ўта сокинликлари ва инглиз маданияти қоидаларида собитликлари билан ўзбек миллатида киборлар тушунчасини уйғотади.

Ҳазилнинг ўзига хос сифатларидан бири тасодифий қилинган ҳаракатдир. Одамлар кулгуни кундалик ҳаётда содир бўладиган одатий ҳодисаларнинг чегарасидан чиқувчи ғайриоддий ноаниқ томонларини илғай оладилар.

Ҳазил – қатъий эстетик мазмунга кўра субъект юморисиз мавжуд бўлмайди, дейди Пропп (2.76)

Проппнинг фикрига кўра ҳазил қилиш қобилияти бу – кулгули ҳисобланган нарсабуюм, шарт-шароит ва одамларни кузатиш ҳамда баҳолай олишдир. Ҳазил билан боғлиқ кейинги муҳим жиҳат уни тўғри қабул қилиш ҳисобланади. Ҳазил қилиш асносида кишидан атрофдаги номутаносибликни, бошқалардаги хоҳ салбий, хоҳ ижобий бўлсин ҳаракатларни илғай олиш, уни бўрттириб кўрсатиш ва жумлалардан оқилона фойдалана билиш маҳоратларини талаб этади. Руҳий ҳолатлардаги ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда дўстона муносабатларни сақлаб қолиш муҳимдир. Сабаби, суҳбатдошнинг ҳазилни тушуниш ёки тушуна олмаслиги муносабатларга таъсир этади. Ҳазил-мутойибадан йироқлик кишининг хис-туйғуларидаги паст даражани ва билим доирасининг шаклланмаслигини кўрсатади. (9.447) ҳазил-мутойиба ўзига икки хил тушунчани қамраб олади. Биринчиси, кулгили ҳолатни англай олиш, иккинчиси, фикр билдириладиган нарсани муносабат. Ушбу тушунчалар қуйидаги ўзаро муносабатларни ҳосил қилади:

- Кулгуни аниқлаш ва унга бўлган муносабатни аниқлаш;
- Аксинча, ҳеч қандай белги бермаслик ва муносабатни кўрсатмаслик;
- Кулгуни аниқлаш, аммо муносабат билдирмаслик;
- Кулгуни белгиламаслик, аммо муносабат билдириш.

Britannica нашриёти ҳазиллашиш инсонга кўтаринки кайфият бағишлашини алоҳида таъкидлайди.

“This creative type of mental activity seems to be innately delightful to human beings, at least in the context of a humorous application of life”

В. Я. Пропп бир мисолни эътиборга ҳавола этади.

Нотиқ нутқ сўзлайди. У фаол имо-ишоралар билан сўзларини ишонарли тарзда етказишга ҳаракат қилади. Кутилмаганда унинг бурнига чивин келиб қўнади. Нотиқ уни ҳайдайди, аммо чивин яна қўнади. Нотиқ тагин чивинни ҳайдайди, ваниҳоят уни тутди. Бир муддат қараб турадида, сўнг ён томога улоқтиради. Ана шу вақтда нутқ самараси йўқолади ва одамлар кулиб юборадилар.

Чивиннинг пайдо бўлиши бутунлай бошқа натижани келтириб чиқаради. Томошабинларнинг руҳий ҳолатидаги тартиб жисмоний томонга кўчади ва улар нотиқни тинглашдан унинг ҳатти-ҳаракатларини кузатишга ўтадилар. (2.27). Бунда кулгу манбаи нотиқнинг маҳоратида эмас, у тингловчиларни мавзуга қизиқтирмай, аксинча, ҳаддан зиёд қўл ҳаракатларини қўллайди, яъни жисмоний ҳаракатлар уни фикридан чалғитади. Сўзловчи ўз шахсиятидаги жисмоний заифликни намоиш этгани боис, мазах ҳолати содир бўлади.

Ҳазил ҳақидаги асосий назарий тушунчалар қуйидагича, фалсафий жиҳатдан жиддий ҳолатга акс кўринишдаги қўйилган баҳоловчи ножиддийлик, эстетика, яъни нафосатда хис-туйғудаги босимнинг бирдан жумбушга келиши, социологида жамиятшуносликда – жамиятдаги одатларнинг ранго-ранг тарзда товланишидир.

Ҳазил нутқий жанри тилшуносликда талайгина бахс-мунозараларга сабаб бўлган мавзудир. Ҳазиллашиш вербал ва новербалга бўлиниб бир-бирига қарама-қарши муносабат пайдо бўлади, улар асосан ижобий ва салбий муносабатларга бўлинади. Вербал кўринишдаги ҳазилларга латифа, мазҳара, зукколик, юмор, киноя ва танқидлар киради. Юмор ва латифаларда прагматик хусусиятларини кўриш мумкин. Киноя ва зукколикда эса тафаккур иштирок этади.

М. Р. Желтухинанинг илмий тадқиқот ишида кулгунинг қуйидаги асослари келтиради:

1. хис-туйғуга бойлик даражаси;
2. хис-туйғуни баён қилиш қобилияти;
3. туйғулар таснифи;
4. жаҳл даражаси;
5. салбийлик даражаси;
6. баҳолаш белгиси таърифи;
7. ахборот ва баҳони етказиш кўриниши;
8. денотив йўналиш;
9. нафрат даражаси;
10. танқид даражаси;
11. идеалга муносабат;
12. билим даражаси;
13. нутқ йўналтиридишининг фаоллик даражаси;
14. мослашувчанлик даражаси;
15. дангаллик даражаси;
16. марварид эффекти;
17. шакл ва таркиб муносабати;
18. тил манбаларига эгалик (3.57)

“Ҳазил” нутқий жанрида дастлабки ҳолатда тилга нисбатан ноодатий ижодий натижа сифатида ёндошилади ва сўзловчининг ҳажвни жонлантириш асносида юзага келади. Бу жанр асосан, ҳеч қандай чекланмаган табиий мулоқотда, яъни нутқнинг қатъий чегараланган тартиби ва таркибидан ташқарида ҳосил бўлади. Тартибга солинмаган, эркин мулоқот жараёни тилга ўзгача муносабатнинг ва янги тажрибаларнинг юзага келишига сабаб бўлди. Бу эса, ўз навбатида жонли мулоқотдаги “ҳазил” нутқий жанрининг муҳим жиҳатларини очиб берди.

Шундай қилиб, сўзлашувнинг йўналишига қараб, тил устида тажриба ўтказган ҳолда, сўзловчининг семантик ёки прагматик қонуниятларини бузиши ва ижодий

бўёқлар бериши тушунилади. Коммуникаторларнинг нутқнинг ностандарт усуллардан фойдаланиш, аввало вазиятга юмор қўллаш мақсадини кўрсатади. Натижада нутқий жараён иккига бўлинади, яъни ҳазиломуз бўёқдорлик ва жиддий оҳанг, кутилган натижага эришиш, аввало сўзлашувнинг эркинлигига узвий боғлиқ. Айнан эркин фикрини баён қилиш, “ҳазил” нутқий жанрига ижоди сайқал беради.

АДАБИЁТЛАР:

1. Владимир Пропп Проблемы комизма и смеха. Ритуальный смех в фольклоре (сборник) ISBN: 5-87604-046-0 Год издания: 2006 Издательство: "Лабиринт" Язык: Русский
2. Владимир Пропп Проблемы комизма и смеха 21 19 1 ISBN: 5-87604-020-7 Год издания: 2002 Издательство: "Лабиринт" Язык: Русский
3. Желтухина М.Р., Эмоциогенность современных медиатекстов
4. Жук Е.Е. Лингвокультурная специфика вербализации комического в языке произведений О. Генри и П.Г. Вудхауза [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.dereksiz.org/lingvokuleturnaya-specifika.html>: дис. ...канд. филол. наук: 10.02.19. М., 2016.
5. Кулинич М.А. Семантика, структура и прагматика англоязычного юмора [Текст]: автореф. дис. ...канд. д-ра филол. наук: 240004, Москва. 2000. 91 с.
6. Кулинич М.А. Лингвокультурология юмора (на материале английского языка). Самара, 1999
7. 6, Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс [Текст] / В.
8. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
9. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации [Текст], М.: Перемена, 2002. 477 с